

Opponensi vélemény

Kalivoda Ágnes

Igekötős szerkezetek a magyarban

c. PhD-értekezéséről

Bevezetés

Azok közé tartozom, akik szerint a tudomány csak adatközpontú lehet. Adatok kísérletekből és megfigyelésekből származhatnak; a korpusz megfigyelések tömegét tartalmazza – persze mindig nagyon hiányosan, mert az adatok származására, környezetére sokszor nehéz következtetni, az írott korpuszoknál hiányoznak a hangzó adatok, stb. De azokon a területeken, ahol ezek a hiányosságok nem életbevágóak, magától értetődő, hogy csak a korpuszalakú kutatás tekinthető tudományosnak, számszerűsített adatokkal.

A vizsgálatnak azonban, akármennyire adatközpontú, mindig az a próbaköve, hogy milyen kérdésre keresi a választ, hogyan hozza összefüggésbe a kérdést az adatokkal, és milyen módszerrel milyen választ talál rá. Annak ellenére, hogy a dolgozat példásan követi a maga elé kitűzött célt, a szakirodalom számításba vételét és a követett módszertant illetően kifogástalan, mégis muszáj megvizsgálni a tudományos értékét a fenti értelemben.

A szerző három vizsgálandó kérdést tesz fel:

1. Mely lexikai elemeket soroljuk az igekötők közé, és mi alapján végezzük a besorolást?
2. Milyen mintázattípusokat mutatnak az igekötős szerkezetek, mikor és milyen mértékben távolodhat el az igekötő az igétől, igenévtől, igei származéktól?
3. Hogyan írhatjuk le az igekötők produktív kapcsolódási mintáit, és ez alapján milyen megállapítások tehetők az igekötők szemantikájáról?

A vizsgált adatok köre

Mi is az, hogy „igekötő”?

Miután a szerző megállapítja, hogy az *igekötő* terminusnak nincs konszenzuális meghatározása, belevág az első kérdésbe, vagyis, hogy körülhatárolja a vizsgálat körét, hiszen a második és a harmadik alapkérdése ennek megoldását már feltételezi. Őszintén szólva én nem tudom értelmezni az olyan kérdéseket, mint „Mi az igekötő?” Csak a kiegészítésével tudok próbálkozni, például „Mi lehetne olyan jól használható meghatározása az *igekötő* terminusnak, ami a lehető legnagyobb átfedést eredményezi a korábbi használataival?” De persze ennek az átfogalmazásnak is sok buktatója van.

A szerző abban véli megtalálni a kiutat ebből a problémából, hogy feltételezi (a 3.2. pontban), hogy az ún. „prototípus-elmélet” alkalmazható erre a célra. Ezt bizonyítás nélkül fogadja el, pusztán követve az ún. „kognitív grammatika” hasonló eljárását – ez az elmélet szintén azt vélelmezi, hogy a „prototípus-elmélet” az olyan szaktudományos terminusokra is alkalmazható, mint az „igekötő”. Nemcsak azt feltételezik ugyanis, hogy az ember általános kognitív berendezése (az ún. „fogalmak” struktúrája) az ő prototípus-felfogásukat követi (amire én még nem láttam meggyőző bizonyítékot), hanem azt is, hogy ugyanerre a mechanizmusra nyelvi-nyelvtani kategóriákat is lehet alapozni (amire pláne nem láttam még meggyőző bizonyítékot).

A prototípus-elmélet megkülönböztető jegyeiken, tulajdonságokon alapul: a prototípust mindig ilyen jegyek egy nyalábja jellemzi (azon belül az egyes tulajdonságok esetleg eltérő erővel), és attól lesz egy eset nem-prototipikus, hogy valahány jegyben valamennyire ettől eltér. Vegyük például az illusztrációnak szánt „madárságot”: Ha az ember kognitív rendszere valóban a prototípus-elmélet által feltételezett szerkezet szerint épül fel, akkor kell léteznie egy MADÁR fogalomnak, ami egy tulajdonságnyalábbal jellemezhető (REPÜL, SZÁRNYA VAN, TOLLAZATA VAN, CSÓRE VAN stb.). Ezen az alapon például a PINGVIN nem „prototipikus” madár, mivel nem repül. Ez valószínűleg empirikusan is igazolható (az embereknek ezek a tulajdonságok jutnak először eszébe a *madár* szóról). Ugyanakkor némileg gyengíti ennek a felfogásnak az empirikus alapját, hogy magának a feltételezett MADÁR fogalomnak nincs egyetlen prototípusa (ahogy a szerző is írja, a galamb, a fecske, a veréb egyaránt jó jelöltek lennének rá). Probléma továbbá, hogy nem világos, elkülönülnek-e a „prototipikus” tulajdonságok attól, amik (a mi környezetünkben) a *gyakori* tulajdonságok lennének. Továbbá van még az a kérdés, amit feljebb említettem, hogy a *madár* esete mennyire kiterjeszhető

például olyan „fogalmakra”, mint mondjuk a JÁR állítólagos „fogalma”, és pláne olyan „fogalmakra”, mint az IGEKÖTŐ.

A prototípus tulajdonságnyalábja

Külön érdekes, hogy milyen módon ragadja ki a szerző az „igekötők” prototipikusnak gondolt tulajdonságait. Vajon milyen empirikus alapunk lehet erre? Ő abból indul ki, hogy veszi a leggyakoribb, „legkiüresedettebb”, legbanálisabb igekötőt, a *meg*-et, és erre ruházza rá a prototípus szerepét. De vajon milyen alapon?

Természetesen adódik, hogy ha már valaki adottnak veszi a kognitív szerveződés prototípusos voltát (kiterjesztve a nyelvi kategóriákra is), és feltételezi, hogy a prototípus nem önkényesen választott elem, hanem valamilyen empirikusan megfigyelhető jelenséghez köthető, hogy melyik elem az, akkor vajon mi szól a *meg* mint prototipikus igekötő megjelölése mellett. Én éppenséggel ellene szóló érvet is tudnék kovácsolni abból, amiből a szerző arra jutott, hogy a *meg* „szélsőségesen” igekötőszerű. Nem lehet, hogy a sok szempontból valóban szélsőséget képviselő *meg* éppen emiatt nem tekinthető „prototipikusnak”? Nem lehet, hogy a *meg* az „igekötők” pingvinje? Miért nem egy kevésbé extrém elemre esett a választása, például egy kevésbé „üres jelentésűre”, akármit jelentsen is ez?

Külön érdekes a számomra, hogy a *meg* jellegzetes tulajdonságain kívül (morfológiai produktivitás, reduplikáció, deverbális főnévtől való elválás és esetenként a *-fele/-felé* morfémával való kiegészítés) még további jegyek is bekerülnek a prototipikus tulajdonságnyalábba (fokozhatóság, személyragozhatóság)? Ez vajon nem annak az elismerése, hogy a *meg* viselkedése szélsőséges, így nem is lehet prototipikus?

Szóval maradjunk annyiban, hogy a dolgozat bizonyos szerkezetek, szerkezet típusok előfordulását vizsgálja, egyúttal arra összpontosítva, hogy mely lexikai elemek jelenhetnek meg ezeknek egy bizonyos pozíciójában. Ezeket a lexikai elemeket az jellemzi, hogy a *meg*-nek és néhány más nevezetes elemnek (pl. *el*, *râ*) a disztribúciójához hasonlít az övék.

A vizsgálati módszerek

A szemantika ördöge

Mivel szemantikai információt tartalmazó korpusz nem áll rendelkezésre, és ilyet a kellő részletességgel nem is tudunk a korpuszból kinyerni, a szerző nem vizsgálja a kérdéses szerkezetek szemantikai tulajdonságait. Ugyanakkor fel kell tenni a kérdést, hogy a kiválasztott tulajdonságok megragadhatók-e szemantikai információ nélkül.

Ebből a szempontból a legkritikusabb tulajdonság az, amit a dolgozat „morfológiai produktivitásnak” nevez. A szerző tisztában van azzal, hogy milyen bonyodalmakat rejt magában ez a fogalom, ezért az egyszerűség kedvéért elfogadja Harald Baayen megközelítését, aki a produktivitás három fajtáját is úgy próbálja számszerűsíteni, hogy jelentéstani kritériumokra nem támaszkodik. *Valamit* persze nyilván minden számítás mér, de hogy mit, azt sokszor nehéz megmondani. Mindenesetre a produktivitás számomra egyedül értelmesebbnek tűnő fogalmában a szemantikának központi szerepe van.

Azzal mérhető egy nyelvi eszköznek (vagyis egy forma és egy funkció együttesének) a produktivitása, hogy a beszélők milyen valószínűséggel választják az illető eszközt olyan konkrét esetben, amivel korábban feltehetően még nem találkoztak. Nem hiszem, hogy ezt tisztán korpusz-alapon vizsgálni lehet, főleg azért, mert a funkció megállapítása (néhány nagyon specializált használatú nyelvi jelről eltekintve) szemantikai információt igényel, annak pedig a jelenlegi eszközeinkkel a korpuszból csak nagyon elemi aspektusait tudjuk kibányászni.

Szintézis

A 3.6. pontban a szerző végül leírja mindazokat a problémákat, amik a kategorizálást lehetetlenné, *ad hoc*ká és nagyjából értelmetlenné is teszi. Ezzel nagyjából elismeri az én fenti kritikáimnak a jogosultságát is; sajnos igazi alternatívával nem szolgál – a szakirodalom nem is nagyon nyújt ilyet, ezért nem is rovom fel neki.

Én azt találnám a legelfogadhatóbbnak, amit szavakban végül a szerző is megtesz, de én elhagynám belőle az *igekötő* kategória-szerű megközelítését. Arról van szó, hogy vannak a magyarban olyan szerkezetek (erről szól a 4. pont), amelyek bizonyos (sokféle, de egymással családi hasonlóságban álló, sok átfedést mutató) jelentéstani jellegzetességekkel rendelkeznek, és ennek következtében egyes összetevőikben ugyanazok a lexikai elemek is szívesen jelennek meg.

Ezeknek a legjellegzetesebb összetevőjük az, amit sokszor (de, mint a szerző is megállapítja, nagyjából kiszámíthatatlan, hogy pontosan mikor) „igekötőnek” neveznek. Azok a tényezők, amiket az „igekötőség” legjellemzőbb sajátosságaiként felsorol, részben magukat ezeket a szerkezet típusokat jellemzik, részben pedig azt befolyásolják, hogy a korábbi szakirodalomban melyiket milyen valószínűséggel nevezik *igekötőnek* (minél kevésbé felismerhetően szerkesztettek, minél rövidebbek és minél gyakoribbak, annál nagyobb eséllyel).

A szerkezetek vizsgálata

Az én számomra ez a dolgozat legértékesebb része, számtalan remek megfigyeléssel (és számszerűsített adattal). Igaz, úgy olvastam, hogy egy kicsit sem törődtem annak a bizonyos jellegzetes összetevőnek a „kategoriális” besorolásával (a „prototipikus” „periférikusig” terjedő alosztályokba).

Különösen érdekelt volna a diakrón vizsgálat abból a szempontból, hogy tettenérhető-e olyan folyamat, amit úgy jellemezhetnénk, hogy valami „igekötő”-szerű kategória egyre inkább kialakulóban van. De ilyet a dolgozatnak ebben a 4.2. pontjában nem lehet találni. Ennek két oka lehet. Az egyik az, hogy a legkorábbi írásos források idején már kialakult, hogy mely elemek (a hat ún. „prototipikus” igekötő) vesznek szívesen részt a vizsgált szerkezetekben, tehát már nem kitapintható a korábbi, eredetibb (határozói) funkciójuk. A másik lehetséges ok az, hogy a szerző a „prototipikusokhoz” kevésbé hasonló elemeket nem is vette bele a diakrón vizsgálatba, pedig éppen az lett volna érdekes, hogy azok hogyan gravitáltak az idők során a kategória leggyakoribb példányai felé.

Igekötős minták

A dolgozat 5. pontja viszonylag szervesen kapcsolódik a korábbiakhoz. Arról szól, hogy az „igekötőnek” elnevezett szóosztály milyen módon vesz részt a lexéma-alkotási folyamatokban, és milyen szemantikai hozadéka lehetnek az egyes elemeinek. Itt a szerző természetesen már eltávolodik az automatikus korpusz-alapú vizsgálódásoktól, és valóságos kognitív-lexikológiai munkát mutat be. Helyesen állapítja meg, hogy az általa kidolgozott „ontológiát” jól fel lehet majd használni számítógépes alkalmazásokban.

Értékelés

Értékelésemben rendhagyó módon magát a szerzőt idézem. Maradéktalanul egyetértek a saját összegzésében szereplő következő mondatokkal:

A kutatás elméleti téren számos olyan tendenciát, jelenséget mutatott ki, amelyek korpuszvezérelt módszer hiányában észrevétlenül vagy sejtés szintjén maradtak volna. Emellett felhívta a figyelmet olyan jelenségekre, amelyek egyáltalán nem ritkák, mégis csak kevés nyelvész érdeklődésére tarthattak eddig számot (ilyenek például a hangzássémákra illeszkedő igék). (126. o.)

A fentiek alapján feltétlenül javaslom a *summa cum laude* fokozatú doktori cím odaítélését.

KÁLMÁN LÁSZLÓ
TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRS, EGYETEMI DOCENS
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
ELTE BTK FILOZÓFIAI INTÉZET,
ELMÉLETI NYELVÉSZET KIHELYEZETT KÖZPONT